

ВАЛЮТА КУРСИНИ ДИНАМИК ТАҲЛИЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Болтаев Тўлқин

Мақолада валюта курсини статистик таҳлил қилиш масалари кўриб чиқилган, шунингдек миллий валюта курсини динамик таҳлили ўрганилган.

Таянч сўзлар: валюта тизими, валюта курси, валюта курси динамикаси, динамик таҳлил, динамика кўрсаткичлари, валюта курси прогнози, экстраполяция, интерполяция.

В статье рассмотрены использование статистических методов для анализа валютного курса, а также изучена динамика валютного курса национальной валюты.

Ключевые слова: валютная система, валютный курс, динамика валютного курса, динамический анализ, показатели динамики, прогноз валютного курса, экстраполяция, интерполяция.

The article discusses the use of statistical methods to analyze the exchange rate, and also studies the dynamics of the exchange rate of the national currency..

Keywords: currency system, exchange rate, exchange rate dynamics, dynamic analysis, dynamics indicators, exchange rate forecast, extrapolation, interpolation..

Хаётдаги барча ижтимоий-иқтисодий ҳодиса ва жараёнлар доимий ўзгариш ва ривожланишда бўлади. Бу ўзгаришларни аниқлашнинг кенг тарқалган усули динамик таҳлилдир.

Бунда валюта курсинининг бирор бир даврдаги динамика қатори тузилади ва уни таҳлил қилиш орқали валюта курсларининг ўзгаришига баҳо берилади. Динамика қаторини таҳлил қилишда турли хил кўрсаткичларни аниқлаш, таҳлилнинг элементар ва мураккаб усуллари қўлланилиши мумкин.

Валюта курси динамикаси таҳлили ёрдамида қуйидаги вазифалар бажарилади:

1. Валюта курси ўзгаришини баҳоловчи динамика қаторлари кўрсаткичларини базисли, занжирсимон усулда аниқлаш ҳамда уларнинг ўзгариши ўртача даражасига баҳо бериш;

2. Валюта курси ўзгариши йўналишини таҳлил қилиш;

3. Валюта курсини прогнозлаш.

Динамик таҳлил асосида валюта курсини прогнозлаш икки йўналишда олиб борилади:

- валюта курси даражаси орқали тузилган динамик қаторни алоҳида тўплам сифатида қабул қилиб прогнозлаш;

- Валюта курси даражаси таъсир этувчи факторларни ҳисобга олган ҳолда валюта курсини прогнозлаш.

Валюта курсларини ўзгаришини таҳлил қилувчи асосий кўрсаткичлар қуйидагича ҳисобланади (1-жадвал):

1-жадвал

Динамика кўрсаткичларининг ҳисобланиши¹

Кўрсаткичлар номи	Базисли усулда	Занжирсимон усулда	Изоҳ
1. Мутлақ қўшимча ўсиш	$\Delta Y_i = Y_i - Y_0$	$\Delta Y_i = Y_i - Y_{i-1}$	Бу ерда: $\Delta Y_i^{баз} = \sum \Delta Y_i^{занж}$
2. Ўсиш суръати	$R_i = \frac{Y_i}{Y_0} \cdot 100\%$	$R_i = \frac{Y_i}{Y_{i-1}} \cdot 100\%$	Бу ерда: $K_i^{баз} = \prod K_i^{занж}$
Ўсиш коэффициентлари	$K_i = \frac{Y_i}{Y_0}$	$K_i = \frac{Y_i}{Y_{i-1}}$	

¹ Манба: Болтаев Т., Урунов Р., Статистика назариясидан практикум, ўқув қўлланма. Тошкент “Молия-иқтисод”, 2006 йил.

3. Қўшимча ўсиш суръати	$\Delta R_i = \frac{\Delta Y_i}{Y_0} \cdot 100\%$ ёки $\Delta R_i = R_i - 100\%$	$\Delta R_i = \frac{\Delta Y_i}{Y_{i-1}} \cdot 100\%$ ёки $\Delta R_i = R_i - 100\%$	
4. 1% қўшимча ўсишнинг мутлақ моҳияти	-	$A_i = \frac{\Delta Y_i}{\Delta R_{i-1}} \cdot 100\%$ ёки $A_i = \frac{Y_{i-1}}{100\%}$	

Валюта курслари даражаси динамикасини ўрганишда ўртача кўрсаткичлар ҳам қўлланилади: ўртача валюта курси; валюта курсини ўртача мутлоқ қўшимча ўсиши; валюта курсини ўртача ўсиш сурати; валюта курсини ўртача қўшимча ўсиш сурати.

Динамик таҳлилнинг муҳим вазифаларидан бири ҳодисаларнинг ривожланиш тенденцияларини аниқлаш ва баҳолаш. Тенденцияни аниқлаш ва баҳолаш учун динамика қаторлари қуйидаги усулларда қайта ишланади: оралиқларни кенгайтириш; сирғанчиқ ўртачаларни ҳисоблаш; аналитик текислаш.

Валюта курси динамикасини ўрганиш мамлакат иқтисодий ҳолати, валюта сиёсати, пул муомиласи, миллий валюта барқарорлигини ўрганишда муҳим ҳисобланади. Валюта курсининг динамикасини таҳлил қилишда динамика кўрсаткичларини ҳисоблаш учун зарур бўлган валюта курс даражаларини аниқлаш лозим.

Валюта курсини прогнозлашда динамик таҳлилдан фойдаланиш учун қандай курсни прогноз қилишимиз зарур ва бунда динамик қатор учун қайси курсни ҳамда қандай даврларни олиш керак деган саволлар вужудга келади.

Илмий тадқиқотлар натижасида қуйидаги валюта курсларини динамика қатор даражаси сифатида таҳлил қилиш мумкин эканлигини аниқланган:

1. Расмий давлат курси. Расмий давлат курсининг ўзгаришини таҳлил қилиш натижасида мамлакат иқтисодиётининг ривожланиш даражаси,

макроиктисодий кўрсаткичлари, ташқи иқтисодий алоқаларнинг йўналишини баҳолаш мумкин.

2. Банкларнинг валютани сотиб олиш, сотиш ва сотиб олиш ҳамда сотиш орасидаги ўртача курс. Бунда банкларнинг сотиш ва сотиб олиш курслар орасидаги фарқларни, юқоридаги курсларнинг ўзгаришини таҳлил қилиш ва бу орқали банк валюта фаолиятдан олган даромадини ва бошқа операцияларини ўрганиш мумкин. Шунингдек бу курсларнинг динамикаси орқали келгусидаги валюта операциялари учун тахминий валюта курсларини прогнозлаш мумкин.

3. Тўлов қобиляти паритети асосида ҳисобланган реал курс.

4. Валюта операция турлари бўйича белгиланган курслар, яъни спот, форвард ва бошқа курслар.

5. Валюталар савати асосида ҳисобланган сунъий валюта курси, яъни бир нечта мамлакат валютасига нисбатан курслар ва бу мамлакатлар билан амалга ошириладиган савдо улуши асосида ҳисобланадиган курс. У қуйидагича ҳисобланади: $\text{Сунъий валюта курси} = \text{сумма (валюта курси} * \text{салмоқ)}$.

Динамик таҳлилнинг муҳим вазифаларидан бири ҳодисаларнинг ривожланиш тенденцияларини аниқлаш ва баҳолаш. Тенденцияни аниқлаш ва баҳолаш учун динамика қаторлари қуйидаги усулларда қайта ишланади:

- 1.Оралиқларни кенгайтириш
- 2.Сирғанчиқ ўртачаларни ҳисоблаш
- 3.Аналитик текислаш

Оралиқларни кенгайтириш усулида даврлар сони камайтирилиб янги ҳосил қилинган даражалар ёрдамида ҳодисаларнинг ривожланиши яққолроқ намоён бўлади.

Сирғанчиқ ўртачаларни ҳисоблаш усулида кетма-кет келган даражаларнинг бир нечтаси тартиб билан олиниб улар учун ўратча арифметик миқдор аниқланади. Бу ўртача кетма-кет келган даражаларнинг ўртасидаги даврга мослаштрилиб янги динамика қатори тузилади. Сирғанчиқ ўртачалар асосан уч йиллик ва беш йиллик даврлар учун ҳисобланади.

Аналитик текислаш усулида тренд қаторнинг аналитик модели ҳосил қилинади. Бу усулда вақт бўйича ўзгарадиган функционал тенглама ҳосил қилинади. Аналитик текислашда функция қуйидагича бўлиши мумкин: тўғри чизиқли, парабола, гипербола ва бошқалар

Валюта курси динамикасини ўрганиш мамлакат иқтисодий ҳолати, валюта сиёсати, пул муомиласи, миллий валюта барқарорлигини ўрганишда муҳим ҳисобланади. Валюта курсининг динамикасини таҳлил қилишда динамика кўрсаткичларини ҳисоблаш учун зарур бўлган валюта курс даражаларини аниқлаш лозим.

Валюта курсини прогнозлашда динамик таҳлилдан фойдаланиш учун қандай курсни прогноз қилишимиз зарур ва бунда динамик қатор учун қайси курсни ҳамда қандай даврларни олиш керак деган саволлар вужудга келади.

Ҳозирги кунда АҚШ доллари ва евро халқаро иқтисодий муносабатларда юқори мавқейга эга бўлган валюталардан бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли кўпгина мамлакатлар ўз валюталарини АҚШ доллари ва еврога нисбатан курсини тадқиқ қилишади.

Шу ўринда биз ҳам илмий тадқиқотимизда мамлакатимиз иқтисодиёти ва валюта бозори учун муҳим ҳисобланган миллий валютамининг АҚШ долларига нисбатан расмий курсининг таҳлили ва прогнозини кўриб чиқишни маъкул кўрдик.

Ўзбекистон миллий валютаси “сўм” нинг муомалага киритиш вақтида, яъни 1 январь 1995 йилда курси 1 АҚШ доллари 25 сўмни ташкил қилган, ҳозирги кунда, яъни 1 январь 2025 йилда 12 920,48 сўмни ташкил қилди. Бу даврда доллар курси тахминан 500 бараварга ошган.

1-жадвал

Миллий валютанинг АҚШ долларига нисбатан курсини²

1995-2024 йиллардаги ўзгариши

² Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банки

Сана	Валюта курси, Сум/ доллари	Олдинги йилга нисбатан ўсиш сурати (коэф.да)	Бошланғич даврга нисбатан ўсиш сурати (коэф.да)
01.01.1995	25,00	-	1,000
01.01.1996	35,50	1,420	1,420
01.01.1997	55,00	1,549	2,200
01.01.1998	80,17	1,458	3,207
01.01.1999	110,00	1,372	4,400
01.01.2000	140,00	1,273	5,600
01.01.2001	325,00	2,321	13,000
01.01.2002	688,00	2,117	27,520
01.01.2003	970,00	1,410	38,800
01.01.2004	980,00	1,010	39,200
01.01.2005	1 058,00	1,080	42,320
01.01.2006	1 180,00	1,115	47,200
01.01.2007	1 240,00	1,051	49,600
01.01.2008	1 290,00	1,040	51,600
01.01.2009	1 393,00	1,080	55,720
01.01.2010	1 511,40	1,085	60,456
01.01.2011	1 640,00	1,085	65,600
01.01.2012	1 795,00	1,095	71,800
01.01.2013	1 985,46	1,106	79,418
01.01.2014	2 202,20	1,109	88,088
01.01.2015	2 422,40	1,100	96,896
01.01.2016	2 809,98	1,160	112,399
01.01.2017	3 231,48	1,150	129,259
01.01.2018	8 120,07	2,513	324,803

01.01.2019	8 339,55	1,027	333,582
01.01.2020	9 507,56	1,140	380,302
01.01.2021	10 476,92	1,102	419,077
01.01.2022	10 837,66	1,034	433,506
01.01.2023	11 225,46	1,036	449,018
01.01.2024	12 338,77	1,099	493,551
01.01.2025	12 920,48	1,047	516,819
Ўрт.йиллик		1,240	

2001, 2002, 2017 йилларда курснинг кескин ўзгаришига сабаб мамлакат валюта сиёсатида амалга оширилган деволвациялардир. Яъни 01.05.2000 йилда 1 АҚШ долларининг расмий курси 149,38 сўмдан 231,00 сўмга (54,6%га) оширилган, 01.11.2001 йилда эса 433,70 сўмдан 680,90 сўмга (57,0%га) оширилган, 05.09.2017 йилда эса 4210,35 сўмдан 8100,00 сўмга (92,4%га) оширилган. 29 йил давомида эса ўртача 24,0 %га ошган.

Алоҳида даврлар, яъни деволвациялар амалга оширилган даврлар учун ҳам динамика кўрсаткичларини ва валюта курси билан инфляция даражаси кўрсаткичлари орасидаги боғланишни аниқлаш мумкин. Бу деволвациялар валюта курсини барқарорлигини ва шу орқали ташқи иқтисодий муносабатларни барқарорлигини таъминлашга қаратилгандир.

Динамик таҳлил асосида валюта курси ўзгаришини, унинг ўзгариш сабабларини ўрганишимиз мумкин. Шунингдек динамик таҳлил асосида тренд моделларини тузиб унинг асосида валюта курси прогнозини амалга ошириш мумкин. Бу прогнозларнинг моҳиятли бўлиши моделларда қўлланиладиган функциялар ҳамда модел тузиладиган даврларни тўғри танлашга боғлиқ.

Прогнозлашни бошқа валюталар курсига, масалан, евро ва Россия рублига нисбатан ҳам аниқлаш мумкин. Ҳозирги кунда Евро ва Россия рубли ҳам Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим аҳамиятга эга.